Ванделин Шмит-Денīлер

„СМРТ КАО ПРИРОДНА НАУКА ПОРЕД ЖИВОТА, ЖИВОТ". О БЕРНХАРДОВОМ ЈЕЗИКУ ИСКЉУЧИВОСТИ

У приповедној прози Томаса Бернхарда једва да се може скицирати садржај. Тиме за разумевање његових дела није учињено много више од утврђивања сродних мотива и ситуација. Они су додуше карактеристични, али остају неразумљиви уколико се не анализирају рефлексије присутне у прозном делу. У њему рефлексије заузимају много места, а њихову функцију у контексту је тешко разјаснити. Највише је споран монолог кнеза Сороа у роману *Збуњеност* (*Verstörung*). Чини се да је процес готово потпуно апсорбован посредством континуиране рефлексије. Особеност тих партија, које немају скоро ништа заједничко са есејизмом једног Роберта Музила, почива у тешко приступачном појмовном систему. Својим афористички и аподиктички ефектним изразима Бернхардови ликови се увек изнова позивају на исте појмове. Од њих желимо да истакнемо четири појма која нам се чине нарочито важна, и то: смрт, живот, природа и наука. Али пре него што ти појмови буду појединачно одређени, настојаћемо укратко да размотримо језички систем у који су уклопљени. Већ након лектире неколико страница било којег Бернхардовог прозног дела – искључићемо пуке „догађаје" који су се раније десили – читаоцу пада у очи да је сваком Бернхардовом исказу својствена извесна радикалност. Њу је, с друге стране, средствима изражавања лако схватити и описати и то путем вокабулара који желимо да назовемо искључивост или тоталност. Елементи тога вокабулара превлаче се преко врста речи традиционалне синтаксе. Искључивост или тоталност исто тако може бити изражена посредством група речи, узгредних напомена или суперлатива. Те апстрактне примедбе могу се објаснити понеким примерима, који потичу из напросто различитих подручја исказа: „Али у стварности овде сви свима приговарају све" (Проза, 64);[1] „[…] у Ишлу у којем свако зна све о сваком […]" (Проза, 101). Са становишта логичке синтаксе понека реченица би се могла назвати неограниченом „све-реченицом", „целокупном реченицом".[2] Бројне реченице формално наликују на премисе

[1] Ова разматрања се превасходно односе на следеће текстове: *Frost* (München/Zürich 1965); *Amras* (Frankfurt/am M. 1964), *Versörung* (Frankfurt am/M. 1964); *Prosa* (Frankfurt am/M. 1967); *Ungenach* (Frankfurt am/M. 1968); *An der Baumgrenze* (Salzburg 1969); *Watten* (Frankfurt am/M. 1969.).
[2] Упореди: Rudolf Carnap, *Logische Syntax der Sprache*, Wien/New York ²1968, стр. 19. и даље.

школских силогизама. Али тоталитет не долази до изражаја само у таквим изрекама, које би се могле протумачити као делимично сродне са колоквијалним језиком, него такође и у придевима, односно прилошким одредбама. Оне карактеришу процесе с обзиром на њихове локалне, модалне и темпоралне аспекте: овде у произвољном распореду речи, које конституишу радикалност у Бернхардовом делу: „сасвим", „у сваком случају", „претежно", „увек", „непрекидно", „изнад свега", „бесконачно", „најпрецизније могуће", „апсолутно" итд. Није нимало случајно да носеће значење и у Паскаловим *Мислима* припада таквом језичком материјалу. Ограничавање слободе у просторном и овековечење у временском означавају ситуацију ликова у Бернхардовој прози. Помислимо на закључке *Кайе* и *Ваше*.

Суперлатив има сличну функцију, једино што његово често појављивање не значи безусловну искључивост или тоталност, пошто га читалац може спонтано тумачити као елатив. Међутим, учесталост суперлативних и аналогних склопова указује у том правцу. Критика је често покушавала да одмери Бернхардово прозно дело мерилима реалистичне, примарно друштвено-критичке књижевности; језички материјал који смо овде назначили чини такво тумачење беспредметним.

Могло би се и брзоплето рећи, да би употребу таквог вокабулара ваљало тумачити као пуки утицај или имитацију колоквијалног језика; са становишта генетичког разматрања то би могло бити исправно, али је нетачно с обзиром на интенцију те језичке појаве. Плеоназми који се јављају у исказима указују на мисаону операцију типичну за Бернхарда: тек што је назначено стање једне личности, положај неког места, климатско обележје неког подручја, већ започиње процес апсолутизовања, утолико што се оно мишљено дарује суперлативом, или изразом тоталитета или искључивости. Тако се све налази у екстремним стањима и то трајно и свуда. Целокупно људско делање подлеже принципу истакнутог парадокса, који сликар Штраух себи овако настоји да опише: „Морамо чинити управо оно, чега смо се увек грозили, морамо бити управо оно, што нам је увек било одбојно" (*Мраз*, 145). Сасвим је свеједно, да ли то „морамо" проистиче тек из судбине, или га ваља схватити као провокацију. Одлучујуће је оно апсолутно, које долази до изражаја у „морамо". Низу појмова овде припада функција тога апсолута.

Ти појмови више не изискују вокабулар, на који смо малочас указали. „Све је смешно, када се мисли на *смрт*", изјавио је Бернхард 1968. поводом додељивања Аустријске државне награде.[3] Ову реченицу нисмо цитирали зато што је сматрамо дубоким увидом, него због тога што она показује типичан Бернхардов процес апсолутизовања једног појма, а тиме и релативизовања других појмова. Тиме настаје нешто попут универзалне математичке операције, посредством које се све што је мериво јавља као једнако у поређењу с једном немеривом величином. Наредни аспект те универзалне математике нуде кнежеве речи у *Збуњености*: „Сваки појам садржи у себи бесконачно много појмова" (206). Изложи ли се та реченица доследно, или чак круто, онда она значи да сваки појам супсумира све друге појмове. Из перспективе строге логике Бернхардови искази лако доспевају у сукоб. Настојање да се они подвргну

[3] *На трагу истине и смрти. Два говора*, у: Форум 15 (1968), стр. 349.

таквом накнадном рачунању, одвело би нас на погрешан пут. Ипак, последњи цитат бисмо смели да протумачимо у том смислу, да је код Бернхарда сваки виши појам уско повезан са другим вишим појмом.

При том је за Бернхарда још увек одлучујући појам смрти, почевши од њега сви други појмови у семантичком систему задобијају вредност и одређење. Усмереност науке води ка смрти (*Збуњеност*, 165). Живот је школа смрти. Антитеза живот – смрт, коју је реторика готово увек добрано експлоатисала, код Бернхарда је добила темељно другачију функцију. Живот овде није поистовећен са смрћу због тога што он, као земаљски, није прави живот,[4] него зато што живот и смрт наликују једно другом, и јер је живот одређен смрћу.

Смрт се јавља као природна детерминанта, која са своје стране поседује и функцију једног апсолута. „Докторе, ми данас можемо све разложити, само природу по себи не можемо", изјављује кнез Соро (*Збуњеност*, 179). Просвећеност и разјашњење природе сликар Штраух подвргава строгој сумњи (*Мраз*, 146). Традиционална форма науке заказује на природи, а када се Бернхардови ликови баве науком, то не чине у уобичајеном смислу науке, каква се практикује на неком универзитету. Према речима сликара Штрауха, наука лаже. Она може да постане наука тек уколико пробије границе које су јој постављене (*Мраз*, 210). Могао би се извући закључак да би наука тек тада могла да дође до обавезујућих исказа о природи. Бернхардове средишње фигуре најчешће за собом имају научно образовање, попут лекара, хемичара, заступника, „шумарског инжењера". Њихово образовање и делатност не подлежу никаквој спецификацији. Штавише, стиче се утисак да се њихова делатност састоји у филозофској рефлексији о узајамном односу апстрактног и конкретног.

Природа се представља као апсолутна, не само у спољашњим појавним облицима, попут климе, вегетације, пејсажа. Природа бива апстрахована. Индустријалцу у *Збуњености* шуме се чине као „вечно зелена метафизичка математика" (53); док се оно што се обично сматра природом кнезу претвара у „цифре и бројеве" (212). Природа располаже „потпуном граматиком" (212), она је скроз наскроз филозофска (*Vaten*[5], *38*). Она је „једина поезија" (*Збуњеност*, 174), а они који за себе мисле да су блиски с природом, лекари, с њом су најмање повезани (187).

На основу тих места Бернхардов појам природе треба да задобије своје контуре. Међутим, управо тај појам не може бити схваћен без појма смрти. Природа је далекосежно одређена смрћу. Она често садржи негативне атрибуте; она је бестидна (*Ungenah*[6], 11), „природно криминална" (*Проза*, 113), а њене еманације су напросто екстреми попут врућине и хладноће, тишине и буке. Она се ипак појављује превасходно као појам којем је иманентно самоуништење. „Пукотине које се увећавају, идеалан процес разарања природе!", каже кнез Соро (*Збуњеност*, 124); у природи су „антитела" (131). Природа мора бити уједно мишљена као неограничена и смртоносна: „Понекад

[4] Карактеристичан пример за илустрацију разлике је Августиново питање: „[…] unde venerim huc, in istam dico vitam mortalem an mortem vitalem?" (Confessiones, 1.6.7.) Смрт не условљава трансценденцију у Бернхардовом делу.

[5] Игра картама омиљена у Аустрији и у Баварској. (*Прим. прев.*)

[6] Место у Горњој Аустрији. (*Прим. прев.*)

некоме природа заврне врат, *природа лишена једноставности*, па се онда види: та бесконачна сложеност језиве природе" (*Мраз*, 160). Према кнежевим речима, душевна и природна конституција показују се као реципрочне: „Имам утисак да би се свет распао, када би у једном тренутку све било природно. Или је то заправо природа, која себе мора да уништи? […] Тај процес увек полази изнутра, да би се обавио спољa" (*Збуњеност*, 139)

Природа се не може досегнути на путу *ratio*; њеном бићу најмање доспевамо на траг када се бавимо науком у уобичајеном смислу. Они који се баве науком у Бернхардовом смислу, далеко су удаљени од рационалних метода. *„Испоручили смо се тмини као некој науци"*, објашњава кнез (*Збуњеност*, 197). Не би се могла формулисати жешћа супротстављеност конвенционалној науци, која управо изискује да буде „осветљена". Многи Бернхардови ликови се баве науком, али та наука никада није прецизирана. У својој ограниченој слободи, они у уобичајеном послу рефлектују о филозофским темама, за чији садржај се чини да ни у чему не зависи од распрострањених мисаоних модела и да њиме настоје да сачувају своју аутономију. У средишту те науке стоји смрт и све оно, што је с њом повезано: ишчезавање, пропаст, самоубиство. Само из те перспективе можемо да разумемо, шта за Бернхарда значи наука: „Смрт као природна наука поред живота, живот" (*Ungenah*, 37). То је наведено као средишња тема рефлексије једног човека, који располаже „чистом формом свести" и има једну од „најбољих могућности да пронађе живот". Реченица успоставља однос, готово да би се могло говорити о једнакости. Наука о природи мора се појмити као смрт, а као таква – зарез по моме мишљењу увек треба тумачити као ознаку идентитета – је са своје стране одређена смрћу.

Овде су укратко синоптички размотрени неки од појмова коју су код Бернхарда универзално примењивани. Број тих појмова се може лако проширити. „Тотално практиковање свих појмова" (*Ungenah*, 91), једна је од оних формулација које би се могле применити на сам тај појмовни систем. Могло би се говорити и о потпуној импликацији свих појмова у сваком појединачном појму, и при том мислити да Бернхардов појмовни језик, с једне стране, приказује бесконачно поље таутологија, те да су, с друге стране, ти појмови у себи потпуно противречни. Ипак, оба гледишта промашују. Важење тих појмова не показује се у томе, што се њихове границе могу строго описати, него у томе што они, као делови доследног мисаоног система непрекидно успостављају међусобне односе. Због тога се ниједан појам не јавља фиксиран у укоченом схематизму у односу спрам неког другог појма. Додуше, аспект под којим је појам разматран одлучује о свагдашњој констелацији. Средство парадокса свагда постаје разумљиво посредством избора аспекта, пошто се стајалиште исказа може представити као варљиво. Тешко нам пада да тај однос појмова видимо тамо где су они стављени апсолутно, попут смрти и живота, природе и науке. Међутим, и они своју вредност задобијају тек посредством односа са другим појмовима. Сазнање, да се они међусобно могу замењивати, потврђује њихову апсолутну функцију. Тако већ на основу свог склопа сваки виши појам за себе евоцира асоцијативне константе. Смрт уједно евоцира науку, природу и живот.

Језичка средства посредством којих треба да буду постигнути искључивост и тоталност указују на мисаону операцију путем које аутор потчињава приказани свет тим вишим појмовима. Хомогеност Бернхардове прозе не обезбеђују појединачни искази који стоје за себе, него њихова међусобна сродност. Те структурно одређујуће аналогије потврђује и Бернхардов афинитет за математику и музику, на који је сам указао.[7]

„Аналогије су смртоносне", то је мисао водиља кнеза Сороа (*Verstörung*, 139). Тако и аутор жели да зна да је његов мисаони систем одређен смрћу.

(Са немачког превео ***Драган Проле****)*

[7] „Добар сам у географији и историји, а волим математику, што објашњава моју склоност ка музици". „Unsterblichkeit ist unmöglich. Landschaft der Kindheit", у: *Форум* 15 (1968), стр. 96.